

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

SZOMBATHY, Zoltán

A kelet-afrikai nagyvárosi szleng és a kulturális hagyományok / East African metropolitan slang and cultural traditions

Eredeti közlés /Original publication:

in: Vargyas Gábor szerk.: *Fehéren, feketén – Varsánytól Rititiig*, Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére, 2. kötet, 2004, Budapest, L'Harmattan, 253–264. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR – 000.002.931

Dátum/Date: 2018. június / June

filename: szombathy_2004_KAfrNagyvSzleng

Ezt az információt közlésre előkészítette

/This information prepared for publication by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document:

SZOMBATHY, Zoltán: A kelet-afrikai nagyvárosi szleng és a kulturális hagyományok / East African metropolitan slang and cultural traditions, *AHU MATT*, 2018, **pp. 1–17. old.**, No. 000.002.931, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Kulcsszavak/Key words,

magyar Afrika-kutatás, a kultúra új jelenségei, változásai, etnikai viszonyok, a hagyományos kultúrák nyelvi emlékei, az iszlám vallás nyelvi hatása, a történelmi múlt emlékei

African studies in Hungary, new phenomena and changes of culture, ethnic relations, linguistic memories of traditional cultures, linguistic impact of the Islamic religion, memories of the historical past

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

A KELET-AFRIKAI NAGYVÁROSI SZLENG ÉS A KULTURÁLIS HAGYOMÁNYOK*

SZOMBATHY, Zoltán

in: Vargyas Gábor szerk.: *Fehéren, feketén – Varsánytól Rititiig*, Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére, 2. kötet, 2004, Budapest, L'Harmattan, 253–264. old.

A jelenlegi Kelet-Afrikát jól ismerő kulturális antropológusok figyelmét a térség többé-kevésbé hagyományos életmódot folytató falusi közösségei mellett ma már az etnikailag és nyelvileg kevert nagyvárosi kulturális környezet sem kerüli el. A következő lapokon ennek a kulturális miliőnek egyik fontos eleme, a nagyvárosi szuahéli szleng néhány vonását szeretném bemutatni az olvasónak; természetesen annak tudatában, hogy egy futó bepillantáson túl aligha nyílik lehetőség bármi többre. Nyelvészeti fejtegetések helyett – melyekre képzettségem egyébként sem jogosítana föl – csupán néhány kulturális jelenséget vizsgállok meg, illetve azt, hogy ezek hogyan tükröződnek a szuahéli szlengben.

A városokban használt szlenget joggal tekinthetjük egy-egy adott nyelv leggyorsabban változó rétegének, amelynek egyes elemei idővel

* A cikk végén felsorolt írott forrásanyagok mellett további forrásokat is fölhasználtam. A kortárs, városi szuahéli szlenggel kapcsolatban haszonnal forgatható például több szuahéli nyelvű napilap; ehhez a tanulmányhoz én a kenyai *Taifa Leót*, illetve a tanzániai *Uhurut* használtam, számos szuahéli nyelvű internetes honlap mellett, amelyek közül talán a legkönnyedebb témájú és nyelvezetű a gyakran rendkívül szellemes és szórakoztató *Nipashe* és *Kasheshe* című magazin (www.ippmedia.com/nipashe, illetve www.ippmedia.com/komesha). Adataim zöméért azonban néhány személynek tartozom köszönettel. A kelet-afrikai kultúrával és nyelvvel kapcsolatban sokat tanultam Füssi Nagy Gézától és természetesen Sárkány Mihálytól. A cikkben idézett észak-afrikai, arab nyelvű párhuzamért Imed Abidit illeti köszönet. A mai szuahéli szleng témájában azonban a legkomolyabb – és végtelemül türelmes – segítséget kétségkívül Ibrahim Ezekiel Mshighatitól kaptam, akinek ezúton is szeretnék külön köszönetet mondani.

– s nem is sokára – feledésbe merülnek, míg más elemek bekerülnek az elfogadott, mindennapi beszélt nyelvbe és végül esetenként az írott (újság-, majd az irodalmi) nyelvbe is. Ez valószínűleg a legtöbb – ha nem az összes – írott változattal is bíró emberi nyelvre igaz, így többek között a kelet-afrikai államok (mindenekelőtt Kenya és Tanzánia) hivatalos és leggyakrabban használt összekötő nyelvére, a szuahélira is. Elég jól ismert tény, hogy a szuahéli nyelv a középkor óta alapvetően a kelet-afrikai partvidék és az ahhoz közeli szigetek lakosságának anyanyelve, amely a 19. század második felétől aztán hihetetlen terjeszkedésnek indult: a partvidék és Afrika belső területei közötti távolsági kereskedelem robbanásszerű megnövekedése, az iszlám vallás ezzel együtt járó terjedése, majd a gyarmatosító hatalmak és a 20. század második felében függetlenné váló kelet-afrikai államok nyelvpolitikája nyomán a szuahéli előbb széles körben használt *lingua franca*, majd a közigazgatás nyelve lett, a függetlenség elnyerése után pedig több államban hivatalos nyelv is. Természetes, hogy a nyelvnek számtalan változata létezett és létezik; itt nemcsak a különböző nyelvjárásokra¹ kell gondolni, hanem a nyelvhasználat különböző szintjeire és társadalmi színtereire is, amelyek a prózairodalom, a költészet, az újságírás, a bürokrácia jellegzetes nyelvváltozataitól a Dar es Salaam-i kiskocsmák vagy a zanzibári halászfalvak mindennapi beszédstílusáig terjednek. A mai szuahéli nyelv stílusváltozatai között természetesen megtalálható a nagyvárosi szleng is. Ezek között a nyelvi szintek között természetesen nincs éles választóvonal, az átfedés igen gyakori; többek között a mindennapi beszélt nyelv és a szleng – mint más kultúrák esetében is – gyakorlatilag átfolyik egymásba, de említhetjük azt a furcsa, mégis gyakori jelenséget is, amikor a kortárs költészet nyelve vesz át kimondottan szlenges ízű szavakat és kifejezéseket.²

A továbbiakban tehát, mint fentebb már jeleztem, a kultúrának néhány olyan területét, alkotóelemét kívánom nagyon röviden megvizs-

¹ Ezek közül a legfontosabbak: a zanzibári *kiunguja*, a Mombasa térségében használt *kimvita*, az észak-kenyai partvidék és szigetvilág legelterjedtebb dialektusa, a *kiamu*, a kelet-kongói *kingwana* és a Comore-szigeteken beszélt *kingazija*. Itt említhetjük még a nyelv legarchaikusabb ismert változatát, az Északkelet-Kenyában a középkorban beszélt *kingozit* vagy *kingovit*. Bővebben lásd Chiraghdin-Mnyampala 1977, 25–53. old.

² Ez a jelenség különösen gyakran megfigyelhető a szinte minden kelet-afrikai szuahéli napilapban olvasható amatőr költészeti oldal alkotásaiban, de „profi” költőknél sem ismeretlen.

gálni, amelyről érdekes adatokkal szolgálhat a kortárs nagyvárosi szleng. Ha úgy tetszik, a szlenget megihlető kulturális jelenségek közül fogunk néhányat sorra venni.

1. A kultúra új jelenségei, változásai

Magától értetődik, hogy a szlengben használatos számos idegen eredetű kifejezés meglehetősen hű tükre az adott embercsoportot érő külső kulturális hatásoknak. A mai szuahéli szlengben (*lugha ya kihuni* vagy *kiswahili kihunihuri*)³ rengeteg arab, hindi, s főképpen angol eredetű szó és kifejezés használatos, aminek okát, úgy gondolom, főleg az is lenne itt hosszasan fejtegetni; talán elegendő annyit megemlítenünk, hogy a szuahélit anyanyelvükként beszélők szinte kivétel nélkül – és Kelet-Afrikában sokan mások is – az iszlám vallás hívei; az indiai származású kereskedőréteg ma is fontos szerepet játszik Kelet-Afrika államaink gazdasági életében; az angol nyelv pedig a gyarmatosítás korának lezárulta után is komoly szerepet játszik a hivatalos (üzleti, közigazgatási) szférában. Ugyancsak számtalan szuahéli szleng-kifejezés (sőt egy-két nyelvtani elem is) származik egyéb afrikai nyelvekből, többek között a Kongóban beszélt *lingalából*, ami az afrikai nagyvárosok etnikai sokszínűsége és a kongói könnyűzene népszerűsége fényében szintén nem meglepő.⁴ A nyelvi kölcsönzések mellett

³ Nairobiban, ahol a lakosság nagy része jellemzően számos, különböző nyelvcsaládokba tartozó (bantu, nilusi, sémi, indoeurópai) nyelvet is beszél vagy legalább megért, többféle kevert ifjúsági és egyéb argó és rétegnyelv is használatos egymás mellett (pl. az úgynevezett *shang*); lásd Laitin 1992, 78. old.

⁴ Az újabb, még nem teljesen bevett arab kölcsönszavak – sőt félmondatok, mondatok! – mindennapi használata főleg a partvidéken gyakori. Például egy hetvenes évekbeli tanzániai regényben a hősszerelmes érzelmein egy arab nyelvű dalból vett szavakkal gúnyolódik beszélgetőtársa: „*Ah, mwenyewe, ashki madhlum*” („Ó, uram, szerelmem igazságtalan elutasításra talál!”); lásd Shafi 1979, 113–114. old. Tanganyikában az egyiptomi arab szerelmes dalok egyik visszatérő szavát (*suwajja*, „egy kicsit”) ugyancsak szarkasztikus értelemben használják (*tow shuweya*, „jó nő”). Az arab nyelvi hatás mindamellett nemcsak a partvidékre, sőt nem is csak az iszlám vallású népességekre korlátozódik; lásd pl. Omari-Mvungi 1981, 44.; vö. Abdulaziz 1971, 162. old. Az arab kifejezések (pl. üdvözlő formulák) divatja – karöltve a szigorúbb iszlám vallásossággal – a kilencvenes évek elejétől kezdve újra erősödik Kelet-Afrikában; lásd Beckerleg 1995, 33. old. A kölcsönszavak

azonban más módokon is hatnak az idegen nyelvek mind a nagyvárosi szuahéli köznyelvre, mind a nagyvárosi szlengre. A beszéd közbeni nyelv- vagy kódváltások jelenségére utalok ezzel, vagyis arra, hogy a szuahéli beszélői nemritkán témától, helyzettől vagy akár hangulattól függően váltanak más nyelvre, majd onnan vissza beszéd közben (*code switching*), sőt akár egyazon mondaton belül is váltogatják a nyelveket (*code mixing*). Kelet-Afrika nagyvárosaiban a szuahéli „alapnyelvbe” keveredő idegen beszédelemek jellemzően vagy angolul, vagy sokak által ismert helyi, afrikai nyelveken (pl. *kikuju*, *kamba*, *luo*) hangzanak el. Ezek a nyelvi eszközök sokszor kimondatlan társadalmi üzeneteket közvetítenek, s gyakran humoros hatást kiváltandó alkalmazzák őket; vagy egyszerűbben fogalmazva: a nyelvi elemek keverésével mindig valami pluszt akar közölni – akár tudatosan, akár tudat alatt – a beszélő.⁵

legnagyobb része persze mint a világ más részein, úgy itt is az angolból jön, s gyakran bantu és arab eredetű szinonimákkal párhuzamosan és legfőképp ironikus céllal használatos. Az ilyen átvett szavak nyelvtanilag teljesen hozzáidomulnak a szuahéli nyelvhez, olyan szerkezeteket eredményezve a mindennapi szlengben, mint pl. *opochuniti ya kumwona*, „alkalom, hogy lássam őt”, *kurinyuu pasapoti*, „megújítani az útlevelet”, vagy *inadipendi*, „attól függ”. Lásd Knappert 1964; lásd még Reynolds 1962, 203. old. Az angol szavak beépítésének jelensége egyébként már igen korán (a 20. század elején) megjelent a városi szuahéli szlengben; lásd Ingrams 1967, 226. old. Az iskolarendszernek az angol, a szuahéli és más helyi nyelvek használatára gyakorolt hatásával kapcsolatban lásd Gorman 1974. Az angol mint kölcsönzési forrás helyét a kelet-kongói szuahéliben (*kingwana*) a francia tölti be; lásd Lecoste 1960, 223. old. A más bantu nyelvekből átvett nyelvtani elemek egyik közhasználatnak örvendő példája a *lingalából* átvett (de régen a szuahéliben is létezett) kicsinyítő előrag, a *ka-* humoros célú használata, egyfajta eltúlzott, csúfondáros kicsinyítés értelmében. Egy kenyai napilap satirikus politikai rovatában például ez olvasható Daniel arap Moi kenyai és Mobutu zairei elnökről: „(...) *haka kamzee kanakodinda* (...) *kajiuzulu kabla ya kufukuliziwa mbali katna kale kengine ka Zaire*” („ez a kis öregecske, aki oly szilárdan áll a helyén (...) most már lemondhatna, mielőtt elkergetik, mint azt a csöpp kis másikat Zairében”; *Tojta lumapili*, 1997. augusztus 31.). További példák: *kaumaarufu* („egy kis hírnevecske”), *kamchezo ka rushwa* („kis korrupt játszadozás”) stb. Ugyancsak a *lingala* nyelvű slágerek a valószínű forrásai a kenyai szuahéli szleng olyan kongói eredetű szavainak, mint *mbongo* („lővé”) vagy *bolingo* („szerelem”). A „hivatalos” nyelv szókölcsonzéseitevel kapcsolatban más bantu nyelvekből lásd Abdulaziz 1971, 168. old.

⁵ 5 A nyelvek keverésének humoros használatát illusztrálja egy zanzibári diákok közötti szellemes, rímes szópárbaj, lásd Lodhi 1986, 16. old. További

Természetesen a kelet-afrikai szlengben nemcsak a nyelvi kölcsönzések jelzik a nagyvárosok kozmopolita kultúrájának dinamizmusát, az életmód állandó változását. Az aktuális (hazai és nemzetközi) politikai helyzetre például rögtön reagál a szleng, s ennek nyomán nap mint nap számtalan új – többnyire ironikus töltésű – kifejezés születik.⁶ Az olyasfajta új jelenségek, mint az amerikai fekete *rap*- és *hip hop*-zene népszerűsége, a turizmus, a televízió- és rádióműsorok, a futball⁷, vagy éppen a modern iszlám és keresztény fundamentalizmus hatásai ugyancsak tükröződnek a szlengben. Az ivás, az alkoholos italok témája (ami Kelet-Afrikában mindenekelőtt a sört jelenti) minden nyelv szlengjében fontos szerepet játszik, ez a szuahéli esetében sincs másként;⁸ és természetesen a „pénz”, eme univerzális hiánycikk fo-

érdekes, a mindennapi életből vett példákat több afrikai nagyvárosból (luo, szuahéli és angol Nairóiban; lingala és francia Kinshasában; akan és angol Accrában) lásd Laitin 1992, 71–74. old. Ez a jelenség egyébként több Fekete-Afrikán kívüli területen is jellemző, így például Észak-Afrika országaiban és az indiai szubkontinensen is.

⁶ Számtalan példát lehet hozni mind a nemzetközi, mind a hazai politikai élet szleng-lecsapódásaira. Az előszeretettel újra- és újrarázasodó muzulmán tanzániai elnök, Ali Hassan Mwinyi népszerű elnevezését (*Shemeji*, azaz „Sógor”) a 90-es években kapta az ellene tüntető egyetemistáktól, amikor egy fiatal egyetemi hallgatót vett feleségül. A Zambezi folyón épített óriási Kariba-víztározó megépítésekor lett népszerű a tanzániai diáknyelvben a *kupiga Kariba* kifejezés arra, hogy „folyton-folyvást teát inni”; míg a vasfüggöny létrejöttének köszönheti eredetét egy tanganyikai fiúiskolában gyűjtött szleng-elnevezés a „lányiskola” fogalmára: *warsaw* (mivelhogy Varsó a vasfüggöny túloldalán, tiltott területen volt); lásd Clarke 1962, 205–206. old. A délszláv háború idején jelent meg Tanzániában a *kufanya bosnia* („Boszniát csinálni”) szókapcsolat bármely veszekedés vagy hangos vita leírására, később ugyanehhez a *kufanya kosovo* kifejezés is csatlakozott (igeként is: *kukosovo*).

⁷ Mint valószínűleg bármelyik másik nyelv beszélői, a kelet-afrikai futballrajongók is kialakították jellegzetes zsargonjukat. A népszerűbb csapatoknak megvannak a maguk szleng-elnevezései; pl. a kenyai *AFC Leopards* a szleng keresztségében az *Ingwe* elnevezést kapta, míg a tanzániai *Young Africans* neve a köznyelvben Yangaként használatos. Egy-egy csapat szurkolója a szlengben az illető csapat „fia” (pl. *mwanasimba*, *mwanayanga* stb.). A televíziós bokszközvetítések hatását tükrözi az olyan igék használata a tanzániai szlengben, mint *kuholifildi* (kb. „megholyfiedezni”, azaz elpáholni) vagy *kutaisoniana* („egymással tysonozni”, azaz összeverekedni).

⁸ Számos szó létezik például a „részeg” (pl. *chordo*, *chopi*, *amevaa miwani*) vagy a „piálni” (pl. *kupiga/kuchapa maji*, „vizet ütni”) fogalmára. A drogok

galmára is számtalaj kifejezés létezik.⁹ A különféle modern márkák humoros elnevezései sem hiányoznak, mint a szándékosan erőltetett tükörfordítással képzett *Saba Juu* (vagy *Mwisho Saba*, „Seven Up”) és *Yohana Mtembezi* („Johnnie Walker”); de itt említhető a kelet-afrikai újjgazdagok kedvelt státusszimbóluma, a Mercedes Benz nevéből képzett szleng-elnevezés is a társadalom legmódosabb rétegére (*Wabenzi*). S ha már a gazdagokat is említettük: a szleng nyelvhasználatára mindenhol erős hatást gyakorolnak a bűnözésből élő vagy a bűnözés határán lavírozó társadalmi csoportok; így természetesen a kelet-afrikai nagyvárosokból sem hiányzó bűnözés is megjelenik a szuahéli szleng számos kifejezésében.¹⁰ A legújabb társadalmi–kulturális változásokat, az egyre újabb fogalmak megjelenésére adott nyelvi válaszokat jelzi olyan beszélt nyelvi és szleng-szavak és -kifejezések fölbukkanása, mint *mwananeti* („internet-főhasználó”), *misaada* (AIDS),¹¹ vagy *nakula pensheni yangu* („eszegetem a nyugdíjamat”, azaz: „jól elvagyok”). Mint látható, a kifejezések nem kis része kedves iróniával kommentálja a bekövetkezett társadalmi változásokat.

2. Etnikai viszonyok

Kelet-Afrika nagyvárosaiban jellemzően egy sor különböző etnikai csoport tagjai élnek egymás mellett, s ezek egymással kapcsolatos hagyományos sztereotípiái és előítéletei¹² sokszor inkább csak a beszélt nyelv szófordulataiban és a viccekben élnek tovább, semmint a valóságos, napi életben, amelynek során állandó kapcsolatban állnak egymással a különböző etnikumokból származó személyek. Ez egyébként egyáltalán nem kelet-afrikai jellegzetesség, gondoljunk csak például a

ironikus elnevezései sem hiányoznak a szuahéli szlengből; lásd Beckerleg 1995, 30. old.

⁹ Például *mpango*, *dokra*, *vyuma*, *mchuzi* stb.

¹⁰ Például *yu baridi miaka mitatu* („három évre hidegen van”, azaz: bebörtönözték); *shilingi milioni zimeliwa* („egymillió shillinget megettek”, azaz: el-sikkasztottak); *polisi anataka chai nyingi* („a rendőr túl sok teát akar”, azaz: kenőpénzt); stb.

¹¹ A *misaada* szó szerinti jelentése: „segélyek”, azzal az egybeeséssel eljátszódva, hogy az angol betűösszetétel – mindennapi szóként értelmezve – történetesen csakugyan ezt jelenti.

¹² Ezekkel kapcsolatban lásd Brewer-Campbell 1976.

lengyelekről szóló amerikai viccekre és ezek párhuzamaira szinte a föld bármely országában.¹³ A mélyen gyökerező, régi etnikai előítéletek egész sorának állít emléket a kelet-afrikai szleng. Az egyik legfontosabb ilyen a 20. század elejéig kereskedelemmel és hajózással foglalkozó, jómódú szuahéli kereskedőkhöz kapcsolható sztereotípiahalmoz, amely a szuahéli embert gyakorlatilag a ravasz ügyeskedő, az agyafúrt beszédével másokat átverő kufár szinonimájaként kezeli. A mai szuahéli szlengben az *amepigwa Kiswahili* („szuahéliül/szuahéli módra átverték”) kifejezés annyit jelent: „a bolondját járatták vele, hülyét csináltak belőle”.¹⁴ Még napjaink tanzániai szlengjében is gyakran mondják a nagy csalókra, dörzsölt ügyeskedőkre: *ni Mswahili nana*, „nagyon szuahéli”, holott a szuahéli elefántcsont- és rabszolga-kereskedők aranykora csaknem száz éve elmúlt.¹⁵ Ugyanez a történelmi háttor húzódik meg a kelet-afrikai – kiváltképp a kenyai – partvidéken még ma is néha fölfölbukkanó kifejezés mögött, amikor a szuahélik a belső vidékek népcsoportjait (amelyek régen a rabszolga- vadászat gyakori áldozatai voltak) úgy aposztrofálják, persze szigorúan csak bizalmas körben: *watumwa wetu*, „a rabszolgáink”.

A városi szlengben a különböző etnikai-csoportok sajátos beszédstílusának és kiejtésének célzatos parodizálása is mindennapos jelenség. Az olyan, általában gyöngye szuahéli nyelvtudásuk miatt könnyű célpontok mellett, mint az indiaiak vagy az arabok (*washihiri*), a kenyai szlengben például gyakori az úgynevezett *kelendzsin* népek kifizigurázása (ezek közé tartozott az előző elnök, Daniel arap Moi is, akinek szuahéli kiejtésén nemcsak a köznép, hanem az újságok karikatu-

¹³ Az ilyesfajta viccelődés jellemzően az adott népcsoport asszimilációs törekvéseit figurázza ki, s jóval túléli a sikeres asszimilációt. A mai amerikai viccnek, amelynek poénja szerint a lengyelek azért tanulnak angolul, hogy aztán eredetiben olvashassák Joseph Conradot, nem igazán a mai (jórészt angolul beszélő) amerikai lengyel a tárgya, sokkal inkább több generációval ezelőtt élt elődje. Ezzel kapcsolatban lásd még Davies 1987, 39–41, 43–45. old.

¹⁴ A szuahéli beszédmodorra egyébként valóban jellemző a ködös, nehezen megfejthető utalások, a képletes kifejezések (*mafumbo*) kedvelése, ezt a nyelvi virtuozitás jeleként értékelik. Lásd Sheikh 1994, 8–9.; Allen 1981, 194–198. old.

¹⁵ Magát a „szuahéli” szót (*mswahili*) is szokás volt régebben tréfálkozva a *sawa hila* („egyforma átverés”) kifejezésből származtatni; lásd Ingrams 1967, 30.; Blok 1948, 138. old. Emellett számtalan ironikus szófordulat, mondás állít emléket a szuahéli nép különböző alcsoportjai között létező régi sztereotípiáknak és vetélkedéseknek; lásd Blok 1948, 136–139. old.

ristái is előszeretettel élcelődtek). A *kisetla* („telepes-nyelv”), a Nairobi környékén kialakult, angollal erőteljesen keveredett és nyelvtanában hihetetlenül leegyszerűsödött szuahéli pidzsinből is gyakorta merít a szleng nyelvi humora.¹⁶

Az eddig elmondottakhoz kapcsolható egy érdekes jelenség, az úgynevezett tréfálkozó kapcsolatok (*utani*) kérdése. Kelet-Afrika hagyományos kultúráiban az egymással bizonyos rokonsági viszonyban álló személyek (pl. sógorok) kifejezetten szabados viccelődéseket engedhettek meg a másikkal szemben, ugyanígy meghatározott népcsoportok között (pl. *szukuma* és *zararno*, *szukuma* és *szuahéli*, *ngoni* és *bemba* stb.) is ilyen intézményesített, kölcsönös tréfálkozó kapcsolat élt; ezt a viszonyt hívták szuahéliül *utaninak*. Az *utani* jellegű viccelődés egyik alapeleme (mind falusi, mind városi környezetben) a – néha kissé obszcén, de mindig ötletes – sértegetés (szuahéliül *matukano*), amelyet többnyire ugyan igen rossz szemmel néztek a hagyományos kelet-afrikai kultúrákban, ám ebben az egyetlen kontextusban nem számított sértőnek.¹⁷ Ahogy egy neves antropológus fogalmaz, ez a viszony tulajdonképpen „engedélyezett tiszteletlenség”.¹⁸ Ezek a rokoni vagy etnikai alapokra épülő viccelődő viszonyok ma már csak részben élnek tovább az afrikai nagyvárosokban, a mindennapi beszédben és a szlengben viszont továbbra is jelen vannak különböző kifejezések és stilizált beszédmodok formájában.¹⁹

¹⁶ A bantu lakosság számára ellenállhatatlan humor forrása a nyilvánvaló elentmondás a gazdag és gyakran kifejezetten rasszista indiai kereskedők fensőbbes modora és az általuk jellemzően használt primitív nyelvtani szerkezetek – illetve inkább a nyelvtan teljes hiánya – között. (Például: „*Nani bibi bele yangu? Bibi kupa musahara wewe? Tia ishrini zaidi, maca pili mimi fukuza wewe?*”) Az araboknak inkább a kiejtése furcsa afrikai fül számára (a torokhangok használata és *a* *p* helyett használt *b*). A *kisetla* korcs nyelvtani szerkezetei és makaróni-nyelvezete egyeseknek jobb híján használt érintkezési forma, másoknak viszont kiapadhatatlan humorforrás. (Például: „*Tia scones ndani oven and lete thai pot.*”) Lásd pl. Whiteley 1969, 5. old.

¹⁷ Freedman 1977, 158. old.

¹⁸ Radcliffe-Brown 1940, 196. old.; erről a kérdésről még lásd uo. 195, 197–202.; Pedler 1940, 171–172. old. Az *utani* típusú tréfálkozást nem szabad összetévesztenünk a köznapi, nem intézményesített, spontán viccelődéssel: a kettő teljesen eltérő szabályok szerint működik; lásd Freedman 1977, 155. old.

¹⁹ Freedman 1977, 155. old. Az etnikai alapú *utani*-viccelődés, illetve az ehhez kapcsolódó humoros szlenghasználat egy mai, a tanzániai és mozambiki *makua* népcsoporttal kapcsolatos példáját lásd Liundi 1985, 38–39. old. Egy

3. A hagyományos kultúrák nyelvi emlékei

A hagyományos afrikai falusi kultúrák számtalan olyan elemét fedezhetjük föl a nagyvárosi beszélt nyelvben, amelyek a gyakorlatban már vagy nagyon meggyengültek, vagy el is tűntek a városi környezetben²⁰. Példaként említhetjük a különböző felnőtté avatási szertartásokat (szuahéliul: *kumbi*), amelyek több szleng-kifejezésben is fölbukkannak, de ugyanígy a szellemek általi megszállottság kultuszaira történő utalások is gyakoriak a szlengben.²¹ A régi – ma már csak szórványosan követett – szuahéli névadási szokásokat idézi föl humorosan a mai nagyvárosi szleng egy gyakori, de sajnos többé-kevésbé lefordíthatatlan szóképzési formája.²² Egyébként a megőrződött tartalmi, tematikus elemeken túl magának az ötletes, találékony és humoros szleng-stílusnak is megvannak az előzményei a hagyományos szuahéli kultúrában (s nyilván más kelet-afrikai bantu népcsoportok kultúrájában is). Itt a *vijembe* (e. sz.: *kijembe*) jelenségére utalok: így hívják a hagyományos szuahéli beszédmodorra, sőt költészeti stílusra is olyanmire jellemző szarkasztikus megjegyzéseket, amelyekkel egy-egy beszélő egy másik jelenlévő hibáit kommentálja, anélkül hogy nyíltan

másik friss példája a nagyvárosi *utanin*ak a tanzániai „rendszerváltás” – vagyis a többpártrendszer engedélyezése – utáni Dar es Salaamból származik, ahol egy igencsak szarkasztikus hangvételű cikk beszámol arról, ahogy a pártonkívüliek és más pártok tagjai a *Chama cha Mapinduzi*, a korábbi kormánypárt tagjaival egy kínos ügy apropóján *utani* módra gúnyolódtak („*wakiwatanania wana-CCM*”); lásd: www.ippmedia.com/komesha/1999/06/05/komesh_a3.asp.

²⁰ Például a hagyományos falusi táncmulatságok megjelölésére használt igéből (*kusakata ngoma*) képeztek a szlengben a táncos szórakozóhelyekre vonatkozó új kifejezést: *kusakata disko*.

²¹ A „dühöngeni, fortyogni” fogalom kifejezésére például a szlengben gyakorta használatos az a szókapcsolat, hogy *kuwa na masubiani vichwani*, amelynek szó szerinti jelentése: „a fejébe költözött a *subiani* (nevű szellem)”.

²² Régen arab mintára – sőt egy arab szó, a *bin* („fia”) átvételével – a szuahelik a személynévhez hozzáragasztották az apa, nagypapa és tetszés szerint a további apaági fölmenők neveit. Ugyanezt az arab szót használja a mai szleng különböző összetartozó fogalmak egymáshoz ragasztására kb. „és, aztán” értelemben, pl. *vurugumechi-bin-boraukimbie* („balhé-a-meccsen-és-jobb-meglőgni”).

megsértené, vagy erős szavakat használna. Ez a stílus mindmáig sajátja a kelet-afrikai nagyvárosi szlengnek.²³

Az etnikailag igen vegyes nagyvárosi környezettel magyarázható, hogy a szuahéli szleng nemcsak a régi szuahéli népi kultúra, hanem más, ismertebb népcsoportok hagyományaiból is merít. A maszai nép hagyományos vallásában a *Kilimanjaro* csúcsán élő főisten neve *Ngai* volt; ennek emlékét idézi ironikusan a tanzániai városi szleng szófordulata, *amekwenda kwa Ngai* („elment Ngai-hoz”, vagyis: „meghalt”), jóllehet természetesen a városi lakosság ma részben muszlim, részben keresztény, vagyis a maszai vallás emlegetése itt már pusztán ironia. Ugyancsak a maszai népcsoport kultúrájára utal a „tízcentes érme” fogalmának ironikus tanzániai megnevezése a hatvanas évekből (*sikk la mkwavi*, „a kwavi-törzsbeli füle”), ugyanis régen ennek a törzsnek a tagjai középen kilyukasztott közepű pénzérmével díszítették a fülüket.²⁴

4. Az iszlám vallás nyelvi hatása

A szuahéli szleng, akárcsak a beszélt és írott nyelv, telis-tele van a szuahéli nép hagyományos vallása, az iszlám dogmáiból és vallásjogából táplálkozó kifejezésekkel, amelyek csak e vallási hagyomány tükrében értelmezhetők.²⁵ Az egyértelműnek tűnik, hogy ezek a kifejezések jórészt a modern kor szüleményei és Kelet-Afrikában alakultak ki, de megjegyzendő, hogy esetenként szinte a beszélt arab nyelvben is létező kifejezések tükörfordításainak tűnnek.²⁶ Így például a szuahéli szlengben a *kusilirnu* („áttérni az iszlámra”) abban az értelemben is gyakorta használatos, hogy „értelmesen viselkedni, belátni önmagunk hibáit”,²⁷ s ugyanebben az átvitt értelemben használ példá-

²³ Sheikh 1994, 9–11. old.

²⁴ Gower 1958, 250. old. Ugyancsak a régen harcias pásztorkodó népként ismert maszaiak hagyományos életmódját idézi a *morani* („harcos; a még meg nem házasodottak korcsoportjába tartozó fiatal”) szó humoros használata bármilyen maszai származású személyre.

²⁵ Az iszlám természetesen a nyelv más stílusrétegeire is erőteljesen rányomta a bélyegét; lásd Lacunza Balda 1993.

²⁶ Az iszlám hatásáról a beszélt arab nyelvre lásd Piamenta 1979.

²⁷ Mkelle 1976, 44. old. A sztenderd nyelvhasználatban még láthatólag nincs ilyen értelme; *Kamusi...* 1981, 261. old.

ul a mai tunéziai köznyelv egy nagyon hasonló kifejezést.²⁸ A *kutamamu* (eredetileg: „víz híján homokkal elvégezni az ima előtti szertartásos tisztálkodást”) ige a szlengben ma általánosan használatos annak a helyzetnek leírására, amikor az ember kénytelen a legjobb helyett valami másodrangú dologgal megelégedni. A *tahiyatu* szó eredeti jelentésében a muzulmán ima záró mozdulatsorát és szavait jelenti, ám a modern városi szlengben szarkasztikusan arra is használják, amikor valaki már érzi, hogy hamarosan kirúgják a munkahelyéről. A sort még hosszan folytathatnánk, de talán ennyiből is világos, milyen fontos forrása a – jobbára fanyar humorral használt – szleng-szófordulatoknak a hagyományos vallási élet.²⁹ Megjegyzendő az is, hogy a mai nagyvárosi beszélt nyelvben sok, régen egészen speciális értelmű vallási szakkifejezés teljesen általános értelmet nyerve él tovább. A *kusoma halbadiri* kifejezés ma a köznapi nyelvben pusztán annyit jelent, „valamilyen szertartással az Isten jóindulatát keresni”, sőt akár „varázsolni”, régen azonban egy konkrét, iszlám vallásos témájú költemény (*Ahl Badr*) szertartásos fölolvasását jelölte.

5 A történelmi múlt emlékei

A történelmi múlt nyelvi emlékei is szép számmal föllelhetőek a mai városi szlengben, olyan kifejezések formájában, amelyek a sztenderd, választékos nyelvben nem találhatók meg. Így például a 19. századi karavánkereskedelem időszakára tesz ironikus utalást a tanzániai szleng-kifejezés: *utajua mbele ya safari*, „maid megtudod a karaván előtt (álló úton)”, vagyis „később fogsz majd rádöbbenni”. Az irónia értelmét a kelet-afrikai tengerpart és a Kongó-medence között közlekedő karavánokra egykor leselkedő veszélyek adják. Ezt a kort több más kifejezés is fölidézi. Amikor a tanzániai vagy kenyai közember az

²⁸ *Kfar u-ma szlems* („hitetlen maradt, nem tért át”).

²⁹ Lásd Mkelle 1976. További példák: *msalie mtume* (szó szerint: „mondj áldást a Próféta”): „csillapodj már le!”; *maamurna* („az imám mögött imára felsorakozott gyülekezet”): „kisember, jelentéktelen figura”; *hapana maulidi* („nem most van a Próféta születésének ünnepe”): „nincs ingyen kaja”. Az elsőként említett példa más jelentésármalattal is használatos; lásd Liwenga 1981, 63. old. Az idézett kifejezések az itt említett, átvitt értelmükben még nem nyertek polgárjogot a hivatalos, sztenderd nyelvhasználatban (kivéve talán: *maamuma*); lásd *Kamusi...* 1981.

ország elnökét „gazembernek” minősíti, általában egy olyan szót használ (*mshenzi*), amelyet régen a szuahéli rabszolga-kereskedők ragasztottak a nem-izlám vallású népcsoportok tagjaira.³⁰ Az sem lehet kétséges, melyik korszak emléke a *kiboko* („vízilóbőr korbács”) szó használata „büntetés” vagy „ráfázás” értelemben. Későbbi történelmi kort, a gyarmatosítás korát idézi viszont a kenyai szleng ironikus szava, amely a nagyvárosok elegáns, exkluzív villanegyedeit ma is *Uzunguniként* („európai negyed”) emlegeti, noha természetesen az ott élők ma már jórészt az új, vagyonos afrikai elit tagjai. Szintén a gyarmati korból származik a kukoricaliszt egyik tanzániai szleng-elnevezése (*dong*): a tanganyikai Morogoro városban az első gépesített malmot egy MacDonald nevű személy létesítette.³¹ Ellenben az egészen távoli múltra utalnak vissza például az olyan kifejezések, amelyek a régi törzsi vezetők címeivel játszanak.³²

Mint e cikk első felében már utaltam rá, a szleng a nyelvnek talán leginkább változékony rétege, s mint ilyen, aligha várható, hogy számba vehető forrás lehet egy adott kultúra hagyományosabb elemeinek vizsgálatához. Reményeim szerint a fentebb írottak azt mutatják, hogy ez még sincs teljesen így. A kelet-afrikai nagyvárosi szleng – amely alapvetően a szuahéli nyelvre épül – távolról sem csak a mai nagyvárosi élettel, hanem a hagyományos vallásossággal és szokásrendszerrel kapcsolatban is érdekes adatokkal szolgálhat – sokszor már eltűnt vagy eltűnőfélben levő szokásoknak is ironikus emléket állítva –, s a falusi és nagyvárosi kultúra közötti szakadék esetenként talán nem is olyan áthidalhatatlanul nagy, mint gondolnánk. Hogy a beszélt nyelvben, sőt akár a legvulgárisabb stílusrétegekben is milyen sokáig fennmaradhatnak sokszor már a beszélők által sem fölismerhető eredetű utalások, azt egy rendkívül érdekes, az egyiptomi népnyelvvel foglalkozó cikk is illusztrálja, amely kimutatja, hogy esetenként a népnyelv legrágárabb kifejezései őrzik csupán a középkori Fátimida-dinasztia síita hitének emlékét a ma már egyébként teljesen szunnita (és keresz-

³⁰ A ma is gyakori szó egy változata ebben az értelemben már az ötvenes években is használatos volt (*shenzi bovu*); lásd Clarke 1962, 205. old.

³¹ Gower 1958, 251. old.

³² Például a Tanganyika középső részén élő népek között a törzsfőnök címe *a mtemi* (t. sz.: *watemi*) volt, s erre utal a nagyképűséget kifigurázó mai tanzániai szófordulat: *amegeuka mtemi*, „törzsfőnökké vált”. A szó már kezd a sztenderd nyelvbe is bevonulni; lásd *Kamusi...* 1981, 195. old.

tény) Egyiptomban.³³ Mindezek fényében az egyértelmű, hogy a nagyvárosi szleng nemcsak a nyelvészeket és a szociológusokat érdekelheti, hanem – kellő óvatossággal használva – a kulturális antropológus számára is hasznos információkkal szolgáló, fontos forrásanyag lehet.

Irodalom

ABDULAZIZ, M. H.

- 1971 Tanzania's National Language Policy and the Rise of Swahili Political Culture. In W. H. Whiteley (ed.): *Language Use and Social Change. Problems of Multilingualism with Special Reference to Eastern Africa*. London. 160–178.

ALLEN, J. W. T. (ed.)

- 1981 *The Customs of the Swahili People. The Desturi za Waswahili of Mtoro bin Mwinyi Bakari and Other Swahili Persons*. Berkeley – Los Angeles – London.

BECKERLEG, Susan

- 1995 „Brown sugar” or Friday prayers: Youth choices and community building in coastal Kenya. *African Affairs*, 94., 23–38. old.

BLOK, H. P.

- 1948 *A Swahili Anthology. Volume One: Ki-Unguja Texts (Dialect of Zanzibar)*. Leiden.

BREWER, Marilyn B. – CAMPBELL, Donald T.

- 1976 *Ethnocentrism and Intergroup Attitudes: East African Evidence*. New York stb.

CHIRAGHDIN, Shihabuddin – MNYAMPALA, Mathias E.

- 1977 *Historia ya Kiswahili*. Nairobi – Dar es Salaam.

³³ Olyasfajta kifejezésekkel találkozunk itt, mint *ibn rafadí* („sunyi gazember” (eredeti jelentésében: suta)), *ʿarnal ʿésa* („inába szállt a bátorsága”, szó szerint: „úgy tett, mint ʿÁisa [Mohamed próféta felesége]”), *ahha já ʿUmar* (lefordíthatatlan trágárság, a második kalifára tett utalással) stb. Lásd Stewart 1996, 39–49. old.

- CLARKE, P. H. C.
 1962 A Note on School Slang. *Tanganyika Notes and Records*, 59. 205–206.
- DAVIES, Christie
 1987 Language, identity and ethnic jokes about stupidity. *International Journal of the Sociology of Language*, 65., 39–52.
- FREEDMAN, Jim
 1977 Joking, affinity and the exchange of ritual services among the Kiga of northern Rwanda: an essay on joking relationship theory. *Man* (n. s.), 12., 154–165.
- GORMAN, Thomas P.
 1974 Sociolinguistic Research in Kenya: An Inquiry into Problems Involved in the Teaching of Swahili. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 37., 76–81.
- GOWER, R. H.
 1958 Swahili Slang. *Tanganyika Notes and Records*, 51. 250–254.
- INGRAMS, W. H.
 1967 *Zanzibar: Its History and its People*. London. (1. kiadás: 1931.)
Kamusi ya Kiswahili Sanifu
 1981 Dar es Salaam – Nairobi stb.
- KNAPPERT, Jan
 1964 The Adaptation of Swahili to Modern Times. *Afrika und Übersee*, 48., 182–191.
- LACUNZA BALDA, Justo
 1993 The Role of Kiswahili in East African Islam. In Louis Brenner (ed.): *Muslim Identity and Social Change in Sub-Saharan Africa*. London, 226–238. old.
- LAITIN, David D.
 1992 *Language Repertoires and State Construction in Africa*. Cambridge – New York – Victoria.
- LECOSTE, Beaudouin
 1960 A Grammatical Study of Two Recordings of Belgian-Congo Swahili. *Swahili* (n. s.), 1., 219–226.
- LIUNDI, C. C.
 1985 *Sarnaki Nchanga*. Isar es Salaam.
- LIWENGA, George
 1981 *Nyota ya Huzuni*. Dar es Salaam.

LODHI, Abdulaziz Y.

1986 *Tafkira. (Majaribio ye ushairi ya Abdulaziz Yusuf Lodhi)*. Uppsala.

MKELLE, M. Burhan

1976 Religious concepts in the formation of Swahili expressions. *Kiswahili*, 46., 2., 41–46. old.

OMARI, C. K. – MVUNGI, M. (eds.)

1981 *Urithi wa Utamaduni Wetu*. Dar es Salaam.

PEDLER, E. J.

1940 Joking Relationship in East Africa. *Africa*, 13., 170–173. old.

PIAMENTA, Moshe

1979 *Islam in Everyday Arabic Speech*. Leiden.

RADCLIFFE-BROWN, A. R.

1940 On Joking Relationships. *Africa*, 13., 195–210. old.

REYNOLDS, F. A.

1962 Lavu Huzungusha Dunia. *Tanganyika Notes and Records*, 59., 203–204. old.

ROBERT, Shaaban bin

1972 *Sanaa ya Ushairi*. Nairobi.

SHAFI, Shafi Adam

1979 *Kuli*. Dar es Salaam.

SHEIKH, Sauda

1994 Yanayoudhi kuyaona: Mafumbo na Vijembe Vya Kiswahili. *Afrikanistische Arbeitspapiere (Institut für Afrikanistik, Universität zu Köln)*, 37., 7–11. old.

STEWART, Devin J.

1996 Popular Shiism in Medieval Egypt: Vestiges of Islamic Sectarian Polemics in Egyptian Arabic. *Studia Islamica*, 84., 2., 35–66. old.

WHITELEY, Wilfred

1969 *Swahili. The Rise of a National Language*. London.